

1926 р. перший том праці С.Величка підготовлено до другого видання Археографічною комісією Української академії наук. В ході підготовчої роботи комісія користувалася списком М.Погодіна, доповнюючи місця з дефектами пізнішою копією збірки М.Судієнка та враховуючи недоліки першого видання.³

1991 р. вийшов у світ "Літопис" С.Величка (т. 1, 2) у перекладі на сучасну українську мову. Вступну частину до цього видання написав В.О.Шевчук. Він же підготував коментарі, географічний та іменний покажчики, упорядкував ілюстративний матеріал та здійснив переклад тексту.⁴

Одразу після публікації у 1848 р. перших томів історичного твору С.Величка, він привернув увагу дослідників.⁵ В рецензії на публікацію 1853 р. літопису Григорія Грабянки її автор не обійшов увагою і вихід перших двох томів Величкової праці.⁶ Він дав високу оцінку твору Величка і як літературно-історичній пам'ятці початку XVIII ст., і як джерелу до історії України, в якому історичні події, які відбувалися на її території, подані більш детально, або про них наведені додаткові відомості. Рецензент порівнює обидва літописи і приходить до висновку, що літопис С.Величка більший за обсягом завдяки додаткам, внесеним до Величкової праці, оригінальним документам та випискам з інших праць. Тому автор рецензії вважає її більш схожою на збірник.⁷

В рецензії відмічена неповна збереженість історичного твору, в якому не вистачало опису важливих років: з 1649 по 1652, тобто з часу битви під Пилявцями до битви під Батогом. У ній вказані джерела літопису, серед яких особлива увага приділена діаріушу Самійла Зорки. Рецензент відмітив, що згадка про діаріуш, ведений під час Визвольної війни, є серед джерел, що їх використав при написанні праці Г.Грабянка. Тому він висловив припущення, що С.Величко і Г.Грабянка користувалися одним джерелом — щоденником С.Зорки, який, на його думку, втрачено.⁸

Одним із кращих творів давньої руської історіографії назвав Величкову працю відомий український вчений і громадсько-політичний діяч М.П.Драгоманов. Він широко використав матеріали історичного твору у збірнику "Громада", а найбільше у "Передньому слові" до "Громади", де виклав корот-

Неля Герасименко

СТАН ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ТВОРУ С.В.ВЕЛИЧКА

1840 р. на аукціоні в Москві у відомого колекціонера старовини Лаптева російський історик М.П. Погодін придбав рукопис історичного твору С.Величка. У 1848-1864 рр. Київська тимчасова комісія для розгляду давніх актів опублікувала його у 4-х томах під загальною назвою "Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке".¹ Перший том вийшов з друку у 1848 р. під назвою, яку дав йому сам автор: "Сказаніє о войні козацкой з поляками". Пам'ятка друкувалася за списком, який належав М.Погодіну. Нині цей список, що вважається оригіналом рукопису, зберігається в Санкт-Петербурзькій публічній бібліотеці ім. М.Є.Салтикова-Щедріна. Пізніше, під час друкування 4-го тому, став відомий ще один список, який належав М.О.Судієнку. Він придбав його разом з іншими рукописами у нащадків Г.А.Полетики. Нині він знаходиться на зберіганні в Інституті рукопису НБУ НАНУ ім. В.І.Вернадського.²

кий нарис історії українського народу. Вчений вважав реальною постать Самійла Зорки, секретаря Б.Хмельницького, щоденником якого користувався С.Величко для написання власного твору. Проте до окремих джерел, вміщених у Величківій праці, особливо до листів Б.Хмельницького, Драгоманов поставився досить критично, зауваживши, що вони написані пізніше. У своїх працях він запозичив з твору деякі художні порівняння та порушив проблему його мови.⁹

Критично поставився до історичного твору С.Величка, як до історичного джерела, відомий вчений М.Костомаров. Досліджуючи в кінці 50-х рр. XIX ст. гетьманство Б.Хмельницького, він користувався першим томом Величкової праці. В результаті аналізу документів, поміщених у томі, він прийшов до висновку, що користуватися ними треба обережно, бо вони "иногда подложны".¹⁰

Не змінилася думка вченого щодо Величкової праці і при написанні дослідження про гетьмана Ю.Хмельницького. Висловлюючи оцінку історичному твору, він знову зауважив, що використовувати його треба "с крайнею осторожністю", із-за великої кількості "анахронизмов и явно позднеjších вставок".¹¹

Пізніше, працюючи над монографією про гетьмана І.С.Мазепу, М.І.Костомаров використав третій том історичного твору. У вступі до підготовленої монографії, вчений критикував автора твору за зайву риторичність і некритичне ставлення до використаних джерел. Крім того, він продовжував вважати Величка "умышленным фальсификатором и выдумщиком", бо в його літописі поміщено чимало документів, "лживость" яких, на його думку, очевидна.¹²

В той же час Костомаров звернув увагу, що в передмові до читача Величко зауважив на можливі неточності, які можуть зустрітися у творі, і пропонував їх виправити, якщо хтось знайде більш достовірні джерела. Вчений оцінив критичне ставлення Величка до власного твору і зауважив, що події викладені в ньому більш достовірні, коли автор був учасником або очевидцем подій, а не йшов за невірними джерелами. Він звернув увагу, що в третьому томі літопису поміщені документи, частина яких відома з інших джерел.

Тому, на його думку, немає підстав сумніватися в їх достовірності.¹³ Таким чином, критично ставлячись до достовірності документів, поміщених у I та II томі, М.Костомаров прийшов до висновку про автентичність більшості документів третього тому історичного твору С.Величка. З більшою довірою вчений поставився і до викладу автором тих подій, свідком, або очевидцем яких він був, а не писав їх на основі недостовірних джерел.

Критичну оцінку Костомарова щодо історичного твору С.Величка підтримав російський історик Г.Карпов, зауваживши при цьому, що сам поважний вчений користувався фактами і відомостями з нього "без всяких оговорок". Не вдаючись до аналізу подій, викладених у творі, Г.Карпов піддав гострій, часто необгрунтованій критиці Величкову працю. Поклавши в основу деякі виявлені ним недоліки, він зробив висновок, що історичний твір є другорядним джерелом.¹⁴

Досить критично оцінив Карпов і джерела, якими користувався автор твору і, насамперед, "міфічний", на його думку, щоденник С.Зорки. В той же час деякі з його зауважень досить слушні. Так Карпов справедливо зауважив, що одним з основних недоліків історичного твору С.Величка є помилки в хронології, які сталися внаслідок неврахування автором різниці між католицьким і православним календарями.¹⁵

У 1878 р. український історик і археограф О.І.Левицький опублікував збірник, до якого увійшли літопис Самовидця та ряд інших творів. У передмові до літопису Самовидця вчений серед інших дав оцінку і історичному твору С.Величка, що вийшов раніше. Він вважав, що автор написав систематичну історію України другої половини XVII ст. переважно на основі письмових джерел. Тому його робота має "характер вченої праці", в якій автор посилається на твори різних письменників і наводить порівняння із давньокласичного світу.¹⁶

Більш детально проаналізував історичний твір С.Величка відомий вчений, професор Київського університету В.Б.Антонович у своїх лекціях, присвячених аналізу джерел до історії Південно-Західної Росії. Він розповів про автора твору, наголошуючи на тому, що Величко був одним з найбільш освічених людей свого часу і займав раніше досить важливу посаду

військового канцеляриста Генеральної військової канцелярії. Остання була своєрідним Центральним міністерським бюро. Вчений висловив також припущення, спростоване подальшими дослідниками, що Величко був звільнений із посади гетьманом І.С.Мазепою за близькість до страченого В.А.Кочубея.¹⁷

У своїх лекціях Антонович згадує лише про один із списків Величкової праці, який належав Погодіну, а пізніше був переданий до Імператорської публічної бібліотеки. Вчений проаналізував структуру твору. Першу її частину він вважав компілятивною, відомості до якої запозичені автором з трьох джерел: С.Твардовського, С.Пуфендорфа і С.Зорки. А другу і третю частини — найважливішим джерелом історії Південно-Західної Русі XVII ст. Незважаючи на деякі недоліки, твір С.Величка, на думку В.Антоновича, дуже цінний. Він мав "характер ученого сочинення" і лише за структурою нагадував літопис, де розповідь викладена по рокам. Вчений вказав також на недоліки твору: насамперед на відсутність наукової критики при компілятивному викладі подій, а також багатослівність та любов до фразеології.¹⁸

Високо оцінив історичний твір С.Величка відомий український історик О.М.Лазаревський. З нього він починав розвиток історичної науки на Україні і його вважав першим "розвідувачем малоросійської старовини", завдяки якому читачі мали можливість познайомитися з історією своєї країни.¹⁹

Значне місце аналізу праці С.Величка відведене у другому томі двухтомної праці В.С.Іконнікова. У ньому подані біографічні відомості про автора твору, вказано на існування різних списків літопису: Погодіна і Судьєнка, проаналізована джерельна база твору. Особливу увагу вчений звернув на щоденник (діаріуш) С.Зорки. Він підкреслив, що ім'я автора діаріуша у джерелах не зустрічається, хоч його, як реальну особу, прийняли такі вчені як М.Костомаров, М.Максимович, В.Антонович та інші.²⁰

Іконніков дав загальну оцінку Величкової праці, яку вважав в певній мірі тенденційними мемуарами. Він відмітив високу художність твору, працьовитість, щирість і гумор його автора, його патріотизм. Зупинився і на окремих недоліках літопису: пишномовності викладу і обширності опису, не зав-

жди достовірного. Тому, на думку вченого, праця потребує критичного аналізу її хронології, достовірності фактів та їх причинного зв'язку. Тобто вчений вперше поставив питання про необхідність проведення критичного аналізу викладених у історичному творі подій та фактів. В той же час він підкреслив, що копії документів, наведені у праці С.Величка, з канцелярії і архіву, є безцінними.²¹

Аналізу одного із джерел твору — історичній поемі польського письменника С.Твардовського "Війна громадянська" присвячена праця В.Петрикевича.²²

Наступний етап в дослідженні історичного твору С.Величка пов'язаний з 20-30 рр. XX ст. Аналізуючи стан української історіографії відомий вчений Д.І.Багалій подав докладний аналіз джерел, використаних автором при написанні твору, його життєпис, світогляд, суспільно-політичні погляди С.Величка та історіографію питання. Вчений відстоював автентичність переважної більшості джерел твору, в тому числі, і щоденника С.Зорки. Він вважав твір історичною працею, написаною на основі джерел.²³

Величкової праці присвячено дві розвідки професора Полтавського інституту народної освіти П.Г.Клепацького. В першій статті, підготовленій 1923 р., досліджувалося одне із джерел, яким користувався С.Величко при написанні історичного твору-діаріуш (щоденник) Самійла Зорки,²⁴ секретаря Богдана Хмельницького.²⁵

Вчений проаналізував і встановив, що він в одних випадках посилався на автора використаної праці та її назву, в інших зазначав ще і рік та місце її видання, сторінки, іноді місце її зберігання.²⁶

Досліджуючи діаріуш, Клепацький показав, що він не має нічого спільного із літописом Самовидця, тому відкинув припущення деяких дослідників, що в основі Величкової праці і літопису Самовидця було спільне джерело — щоденник С.Зорки. Вчений зробив спробу виявити відомості, запозичені С.Величком із щоденника, а також виявив кінцеву дату його записів, якою, на його думку, був 1659 р.²⁷

Ще одна стаття П.Г.Клепацького, присвячена Величкової праці, була підготовлена і опублікована у 1926 р.²⁸ В ній ко-

ротко викладена біографія автора твору, причому зазначено, що рік смерті і місце поховання його невідомі. Останньою датою життя С.Величка, на думку вченого, був 1728 р. У статті проаналізований рукопис твору, стан його збереженості, вказано на оригінали документів, наведених у ньому та джерела, використані при написанні твору. Вчений прийшов до висновку, що вже в першому томі твору Величка є багатий документальний матеріал для висвітлення гетьманування Б.Хмельницького та І.Виговського.²⁹

Ще більше значення для історії України мають, на думку Клепацького, другий і третій томи Величкова твору. Він показав методикку використання автором джерел: посилання на сторінки, переказ їх змісту, або приведення їх текстуально. В посиланнях на джерела С.Величко зазначав назву джерела, імена авторів, якщо вони були, рік та місце видання, місце зберігання. В результаті Клепацький робить аргументований висновок, що історичний твір, підготовлений С.Величком відповідно до вимог тодішньої науки і він мав характер вченої праці.³⁰

Вчений відмітив використання автором твору архівних документів і досить критичним відношення до джерел. Причому у творі не тільки висвітлюються факти, але і встановлюються їх причини. Клепацький особливо підкреслив характерну ознаку історичного твору — висвітлення історії України не тільки в контексті світової історії, але і як один з найактивніших її чинників з часів гетьманства Б.Хмельницького. Він відмічає патріотизм автора твору, його високі моральні якості, в основі яких лежав його релігійний світогляд православної церкви.³¹

Автор статті вказав і на недоліки Величкової праці: необережне користування літературними творами, що приводило до фактичних помилок. Але він вважав, що це не плямує вказану працю, бо такі недоліки можна знайти у будь-якого літописця і дослідника.³²

Таким чином, Клепацький не погоджується з негативними оцінками історичного твору С.Величка, що висловлені у деяких дослідженнях і вважає його автора найповажнішим істориком XVIII ст., з якого історіографія, в тому числі і

українська, зробила містифікатора і красномовця. Вчений наголошував на необхідності підготовки критичного дослідження його "монументального" твору.³³

Досліджуючи стан і проблеми української історіографії, відомий вчений Д.І.Дорошенко не обійшов увагою і історичний твір С.Величка. Вчений навів біографічні відомості про автора твору, проаналізував джерела, які використав його автор при написанні своєї праці, та погляди С.Величка. Вчений прийшов до висновку, що Величків твір є цілком серйозною спробою систематичної та прагматичної історії і має характер вченого твору.³⁴

Однією з найгрунтовніших праць, в якій досліджується одне з джерел історичного твору С.Величка щоденник С.Зорки, є стаття відомого вченого М.Н.Петровського.³⁵ Автор статті аналізує наведені в творі відомості про С.Зорку та його діаріуш і подає історіографію проблеми. Грунтуючись на цих даних він приходить до висновку, що підстав для визнання існування С.Зорки, як реальної особи, немає. Але навіть, якщо такий діяч і існував, то це не означає, як вважає вчений, що існував і його діаріуш. Його існування можна визначити лише при умові, що він являється першорядним джерелом тогочасних подій, адже його автор перебував поруч з діячами, які стояли в центрі тодішнього життя України.³⁶

Виходячи з таких міркувань, Петровський дослідив історичні події, які відбулися на Україні у 1648-1657 рр. у викладі С.Величка, і дав їм критичний аналіз. На основі цього аналізу він прийшов до висновку, що діаріуш С.Зорки є безумовним фальсифікатом автора твору. Головну причину таких дій С.Величка вчений вбачав у недостатній кількості джерел до першої частини твору. Навіть нові матеріали, опубліковані М.Кордубою, про які Петровський згадує в статті, що заперечували ряд висновків вченого, не змінили його думку щодо щоденника С.Зорки.³⁷

Аналіз документів, опублікованих у першому томі історичного твору С.Величка, вчений здійснив у додатках до статті. Так, він зазначив, що ряд документів, опублікованих у творі, автентичні. Це, насамперед, царські грамоти 1654 р. та Переяславські статті 1659 р. Однак ряд джерел, таких як Бі-

лоцерківський (1648 р.) та Переяславський (1653 р.) універсали гетьмана Б.Хмельницького та його наступника — гетьмана І.Виговського, листи їх до різних осіб є, на його думку, фальсифікатами. Вони, як вважав вчений, сфальсифіковані С.Величком, щоб оживити свій твір і приховати за цими листами власні погляди.³⁸

М.Петровський проводить аналіз свідчення С.Величка про кількість козацьких полків, які були на Україні за гетьмана Б.Хмельницького, і приходять до висновку, що встановити їх кількість в перші роки Визвольної війни дуже складно. Аналізує він також зображені автором твору події після смерті Б.Хмельницького і до Переяславської ради 1659 р., і приходять до висновку, що в них багато неточних звісток, є хронологічні і фактичні помилки. Тому вчений вважав, що і цією частиною Величкова твору теж треба користуватися обережно.³⁹

У 30-50 рр. ХХ ст. історичний твір С.Величка не привертав особливої уваги дослідників. Лише згадав про нього у своїй статті, присвятній українській історіографії ХVІІІ ст. відомий вчений М.С.Грушевський.⁴⁰ Аналізуючи козацькі літописи, визначні пам'ятки свого часу, створені, за визначенням вченого, козацькою інтелігенцією, "станом військових канцеляристів", вихованців Київської академії, він зазначив, що "повість" Самійла Величка серед них "незрівняно більш художня". Проте вона була маловідома в старшинських колах і не поширювалася протягом ХVІІІ ст. як із-за намагання автора возвеличити Січ в протизагу городовому козацтву, так і її обсягу і пошкодження першої частини, що зменшило наукову цінність. А наприкінці 50-х рр. у праці М.І.Марченка з української історіографії була викладена загальна оцінка Величкової праці та висловлені деякі припущення щодо його біографічних даних. Так, історик не погодився з тими дослідниками, які вважали, що Величко був звільнений з посади військового канцеляриста Генеральної військової канцелярії у зв'язку із справою В.Л.Кочубея. Він доводив, посилаючись на дані твору, що його автор потрапив у немилість у через справу І.С.Мазепи. Але до неї він прямого відношення не мав, інакше був би покараний більш жорстоко.⁴¹

Дослідження історичного твору С.Величка було продовжено в кінці 60 — на початку 70-х рр. ХХ ст. Значний вклад в дослідження цієї проблеми зробив Я.І.Дзира. У своїй статті, присвяченій огляду історіографії українських літописів ХVІ—ХVІІІ ст., автор дає аналіз історіографії, за його визначенням, найвизначнішої і найбільшої за обсягом історико-літературної пам'ятки ХVІІІ ст. — літопису С.Величка.⁴² Він підкреслює, що літопис вивчався лише у джерелознавчому аспекті. Головним, на його думку, в історичному плані, має бути питання вірогідності використаних у творі джерел, особливо встановлення автентичності вміщених у ньому документів, навколо чого довгий час точилися дискусії.⁴³

Я.Дзира проаналізував дослідження вчених щодо автентичності третього джерела твору С.Величка — діаріуша Самійла Зорки -секретаря Б.Хмельницького і прийшов до висновку, що діаріуш — вигадка самого Величка, або когось із його сучасників, якому він повірив.⁴⁴ В результаті аналізу історіографії твору С.Величка автор статті зробив висновок про необхідність його дослідження в історичному плані.⁴⁵

Безпосередньо С.Величку та його праці присвячена стаття Я.І.Дзирі до 300-річчя від дня його народження.⁴⁶ У статті досліджена структура твору, його джерела, зазначені біографічні відомості про його автора. Значну увагу автор статті приділив аналізу гострої полеміки дослідників щодо одного із джерел — щоденника С.Зорки. В результаті такого аналізу Я.Дзира висловив ще одне припущення, що цей щоденник вигоцпа не самого Величка, а когось із його сучасників чи попередників.⁴⁷

Автор статті відкинув як безпідставні висловлені без будь-якої аргументації, різні ідеологічні закиди, насамперед, звинувачення С.Величка у відстоюванні у творі інтересів козацької верхівки — старшини. Він переконливо довів, вказавши ряд місць у творі, що його автор оцінював гетьманів та старшину залежно від того, як вони ставилися до інтересів України та її народу. Дзира цілком справедливо зауважив, що такі закиди Величку, з боку дослідників стали можливим із-за їх неухважного прочитання його праці.⁴⁸

У статті показано метод, яким користувався автор твору, що, на думку Дзири, базувався на принципах, викладених у 1707 р. Ф.Прокоповичем у його "Риторичі". При цьому автор статті зауважив, що про історичні та суспільно-політичні погляди в українській історіографії немає спеціального дослідження. Ці погляди, на його думку, можна визначити лише за умови уважного і глибокого вивчення всього літопису з врахуванням його сильних і слабких сторін, а не висмикування окремих абзаців і фактів.⁴⁹

Я.Дзира вперше спробував показати історичні та суспільно-політичні погляди С.Величка. Аналізуючи їх, він прийшов до висновку, що автор твору був яскравим представником прогресивної української інтелігенції, яка різко критикувала козацьку старшину, коли остання зраджувала інтереси свого народу.⁵⁰

Особливе місце в українській історіографії XVIII ст. відвели історичному твору С.Величка відомі вчені М.П.Ковальський і Ю.А.Мицик. Вони відзначили, що його автор людина освічена, яка володіла іноземними мовами. Він служив канцеляристом спочатку у В.А.Кочубея,⁵¹ а пізніше в Генеральній військовій канцелярії. У статті зазначені причини, які спонукали С.Величка до написання праці та джерела, якими він користувався. Вчені відмітили критичне ставлення до них автора твору, намагання виділити достовірні факти.⁵²

У статті підкреслено патріотизм автора, який намагався філософськи осмислити минуле України і відшукати в ньому розгадку багатьох явищ сучасності. Це надавало твору, на думку вчених, незвичайну актуальність та глибоке суспільно-політичне звучання. Вони показали обґрунтованість погляду деяких вчених на С.Величка, як на представника інтелігенції, за своїм світоглядом близького до народу, який сприйняв і розвинув демократичні традиції суспільної думки України. Тому твір С.Величка, на думку Ковальського і Мицика, виходить за межі традиційних літописів і представляє історичну працю нового типу, який мав глибокий вплив на творчість ряду істориків і письменників. В статті відмічено її значення як пам'ятки історичної думки і літературного твору.⁵³

Наступним етапом у дослідженні історичного твору С.Величка стали 90-ті рр. XX ст., пов'язані із здобуттям у 1991 р. Україною незалежності, і у зв'язку з цим у посиленні уваги до джерел її історії. У "Передмові" до підготовленого В.О. Шевчуком видання у 2-х томах Величкової праці у перекладі на сучасну українську мову, він виклав біографію автора твору, проаналізував відомі йому праці, в яких досліджувалися різні аспекти цієї проблеми та мову твору, висловив певні міркування щодо його джерел і, насамперед, діаріушу Самійла Зорки. На його думку, діаріуш існував, але С.Величко не зміг його повністю використати.⁵⁴

В.Шевчук здійснив джерелознавчий аналіз деяких документів, які викликали найбільшу критику дослідників твору. Так, він порівняв лист Б.Хмельницького до польського гетьмана С.Потоцького від 3 березня 1648 р., із Січі, вміщений у творі С.Величка і у збірнику "Документи Богдана Хмельницького" і прийшов до висновку, що зміст обох листів співпадає, але стиль, форма і фразеологічна подібність відмінні. Він назвав їх літературними, або риторичними обробками. В.Шевчук високо оцінив твір як пам'ятку, "якій немає рівних в тогочасній нашій культурі".⁵⁵

Крім того В.Шевчуку вдалося виявити в тайнописі перших п'яти рядків "Панегірика Богданові Хмельницькому та Іванові Виговському", що передував "Реєстру Війська Запорозького" 1649 року ім'я Самійла Зорки,⁵⁶ що посилює позиції тих дослідників, які визнавали його як реальну історичну особу.

Досліджуючи діяльність військових канцеляристів Української козацької держави, свій погляд на С.Величка, як історичного діяча, та його твір висловив вчений О.Пріцак. Він зауважив, що автор твору вперше прагнув показати історію своєї землі "як живий безперервний процес, а не схоластичне виявлення минулого".⁵⁷

Дослідженню специфіки історичної епохи та її діячів, зображених у творі С.Величка, присвячена стаття В.С.Соболь.⁵⁸ Особливу увагу автор звернула на виявлення проявів у творі української національної свідомості. Вона показала, як С.Величко ненав'язливо довів, що в основі історичного розвитку російського народу лежить ідея централізації, польсь-

кого — ідея аристократизму, а українського — демократизму. Соболю відзначає відсутність у творі замилювання автора тим, що вигідно відрізняє український народ від інших. Навпаки, Величко подає зразки національної самокритики, здатність до якої є вищим ступенем прояву національного.⁵⁹

Автор статті доводить, що С.Величко, який жив і творив в кінці XVII ст., хоч і інтуїтивно, але переконливо показав картини минулого надзвичайні за універсальністю їх часової актуальності та за повнотою синтезу. Вони є невід'ємними чинниками творення Величкової моделі національного характеру. Соболю зазначає, що оцінюючи дії українських гетьманів, автор твору сформував національно-елітарну модель української ментальності. Підґрунтям до критики гетьманів (окрім П.Сагайдачного і Б.Хмельницького) стала непримиренність до таких рис української вдачі як саможерство, схильність до чвар і ворожнечі, які на думку автора є найбільшою загрозою існування держави і самого народу.⁶⁰

1995 року вийшли дослідження, в яких проведено критичний аналіз, достовірності подій і фактів, викладених у творі С.Величка.⁶¹

Короткий огляд джерельної бази історичного твору С.Величка здійснив Ю.А.Мицик, аналізуючи джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVIII ст.⁶² Він відмітив наявність у творі значної кількості оригінальних звісток, запозичених автором із джерел, які не збереглися. Особливу зацікавленість, на думку Ю.Мицика, викликав дискусійний діаріуш Самійла Зорки, канцеляриста Б.Хмельницького. Незалежно від того, чи існував Зорка насправді, він вважає, що свідчення Величка, запозичені із діаріуша, мають велику цінність, а його твір виходить за межі традиційних літописів і є історичним твором нового типу.⁶³

Працям козацької публіцистики, вбраним в шати історієписання, за образним висловом Н.Яковенко, присвячено спеціальний розділ в її "Нарисі історії України". Серед інших її увагу привернув і історичний твір С.Величка. Аналізуючи працю, вона порівняла світогляд автора твору з поглядами, викладеними у преамбулі до конституції Пилипа Орлика та літописі Г.Грабянки і шляхом порівняльного аналізу встано-

вила близькість концепції цих трьох творів, навіть дослівні співпадання. На її думку, це могло статися з двох причин: або ідея висіла в повітрі, а автори цих праць виклали її на папері, або вони скористалися одним джерелом, що загинуло в 1708-1709 рр., або були однодумцями.⁶⁴

За цією концепцією політичним ядром української спільності, як зазначає Н.Яковенко, виступає козацький народ. С.Величко підкреслює його шляхетність. Предків козаків він виводить від сармато-козаків, або сармато-хазарів, а народ України називає козако-руським, або савроматійським. Автор твору, за її висловом, підводить юридичну основу під управління козаків на Україні. Адже перехід руських земель під скипетр польського короля відбувся із-за "зради ляхів". Тому С.Величко виправдовує те, що козаки зламали присягу, бо поляки зневажили права і вольності козаків. Ці міркування С.Величко доповнює і підсилює думкою про натуральне право кожної істоти шукати собі свободи. На основі аналізу трьох праць Н.Яковенко розкрила козацьку концепцію української історії.⁶⁵

Таким чином, у працях вчених подані біографічні відомості С.Величка, досліджена структура, джерельна база його твору, стан збереженості, відзначено існування двох його списків. Дослідниками проаналізовані суспільно-політичні погляди автора, визначено його світогляд, прояви у творі української національної свідомості та окреслено створену С.Величком національно-елітарну модель української ментальності.

Вчені звернули особливу увагу на методику роботи автора твору над джерелами і прийшли до висновку, що його написано відповідно до вимог тодішньої науки. За характером це вчена праця, або історичний твір, в якому викладена систематична історія України не тільки в контексті світової історії, але і як найактивніший її чинник.

Вони відмічали високу художність, велику цінність історичних свідчень, наведених у творі, працьовитість, добросовісність, щирість, патріотизм та високі моральні якості, в основі яких лежав релігійний світогляд його автора.

Серед недоліків твору дослідники відмічали багатослівність та любов автора до фразеології, необережне користу-

вання літературними творами, що приводило до фактичних помилок. Ряд вчених вказували на відсутність у творі наукової критики використаних автором джерел, хоч деякі зазначали, що С.Величко зробив ряд спроб такої критики.

В ряді досліджень ставилося питання про необхідність проведення критичного аналізу подій і фактів, викладених у творі, особливо щодо достовірності його хронології, вірогідності використаних ним джерел та встановлення автентичності наведених у творі документів. Вченими висловлювалася також доцільність спеціального дослідження про історичні та суспільно-політичні погляди С.Величка.

В цілому більшість вчених, що досліджували історичний твір оцінювали його працю як найвизначнішу і найґрунтовнішу історико-літературну пам'ятку XVIII ст.

¹ Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке /Сост. Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска Запорожского, 1720. К., 1848. Т.1. 454 с. (Приложения к Т.1. 51 с + XXX + 2); К., 1861. Т.2. 612 с + XVIII + III; К., 1855. Т.3. IV + XII + 568 с; К., 1864. Т.4. Приложения. + XI + 407 с. (Далі - Летопись С.Величка).

² Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. К., 1996. С. 25; Інститут рукопису НБУ НАН України ім. В.І.Вернадського, ф. VII-І. Спр. 154/153. (Далі: Ін-т рук. НБУВ).

³ Величко С. Сказаніє о войні козацкой з поляками. К., 1926. 268 с.

⁴ Самійло Величко. Літопис /Перекл. В.Шевчука. К., 1991. Т. 1. 369 с; К., 1991. Т. 2. 642 с.

⁵ Найбільш повний огляд публікацій по Величківій праці здійснено в дослідженнях Д.І.Багалія та Я.І.Дзири. Див.: Багалій Д.І. Нарис української історіографії: Джерелознавство. К., 1925. Вип. 2. С. 54-92; Дзира Я.І. Українські літописи XVI-XVIII ст. в радянській історіографії //Українські джерела та їх використання. К., 1968. Вип. 3. С. 184-185.

⁶ А.П. Летопись Гадячского полковника Григория Грабянки, изд. Врем. комис. для разбора древн. актов. К., 1853. XXIX. С.374. //Журнал Министерства народного просвещения. 1856. Т. 89. С.21-26.

⁷ Там само. С. 22-24.

⁸ Там само. С. 22-26.

⁹ Драгоманов М. Малоросія в ее словесности //Вестник Европы. 1870. № 6. С. 777; Черніківський Г.І. Українські літописи XVII-XVIII ст. у творчій спадщині М.Драгоманова //УІЖ. 1993. № 4/6. С. 41-42.

¹⁰ Костомаров Н. Богдан Хмельницкий: Исторические монографии и исследования //Собр. соч. СПб., 1904. Кн. 4. (Т. 9-11). С. 148.

¹¹ Костомаров Н. Гетманство Юрия Хмельницкого: Исторические монографии и исследования //Собр. соч. СПб., 1872. Т.12. С.137.

¹² Его же. Мазепа: Исторические монографии и исследования //Собр. соч. СПб., 1905. Кн. 6. Т. 16. С. 361.

¹³ Там само. С. 381.

¹⁴ Карпов Г. Начало исторической деятельности Богдана Хмельницкого. М., 1873. С. 240-241.

¹⁵ Там само. С. 250, 252, 253, 255-257.

¹⁶ Левицкий О.И. Опыт исследования о летописи Самовидца //Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник: Хмельницкой, "Краткого описания Малороссии" и "Собрания исторического". К., 1878. С. 63.

¹⁷ Антонович В.Б. Источники для истории Юго-Западной России /Лекции проф. унив. св.Владимира. 1880-1881. Рукопись. С. 21-22.

¹⁸ Там само. С. 23-24, 26-27.

¹⁹ Лазаревский А. Прежние изыскатели малорусской старины (Яков Михайлович Маркович) //Киевская старина. 1894. № 12. С. 350.

²⁰ Иконников В.С. Опыт русской историографии: В 2 кн. К., 1908. Т.2. Кн. 2. С. 1588.

²¹ Там само. С. 1591, 1593-1594, 1597.

²² Петрикевич В. Літопис Самійла Величка "А woyna domowa" -Самійла Твардовського: Порівнююча студія. Тернопіль, 1910. 48 с.

²³ Багалій Д.І. Нарис української історіографії: Джерелознавство. К., 1925. Вип. 2. С. 54-92.

²⁴ С.Величко називає секретаря Б.Хмельницького Самійло Зорка, хоч деякі дослідники в тому числі і Клєпацький - Самійло Зірка.

²⁵ Клєпацький П.Г. Діаріуш Самійла Зірки, секретаря Богдана Хмельницького (спроба критичного аналізу літопису С.Величка). К., 1923. //Ін-т рук. НБУВ. Ф.Х. Спр. 12141. 21 арк.

²⁶ Там само. С. 9-10. Див.: С.Величко. Сказаніє о войні козацкой з поляками. К., 1926. С. 3-4.

²⁷ Клєпацький П.Г. Вказ. праця. С. 9-10, 13, 15-17.

²⁸ Клєпацький П.Г. Літопис Самійла Величка //Записки Полтавського ІНО. Полтава, 1926. Вип. 2. С. 37-76; Ін-т рук. НБУВ. Ф.Х. Спр. 12141. 21 арк.

²⁹ Ін-т рук. НБУВ. Ф.Х., спр. 12141. С. 3, 4, 8, 9.

³⁰ Там само. С. 13, 16.

³¹ Там само. С. 23, 26, 27.

³² Там само. С. 16, 22.

³³ Там само. С. 1.

³⁴ Дорошенко Д.І. Вказ. праця. С. 24-28, 35.

- ³⁵ Петровський М.Н. Псевдодіаріуш Самійла Зорки // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. К., 1928. Кн. 17(1928). С. 161-204.
- ³⁶ Там само. С. 161-164, 167-168.
- ³⁷ Там само. С. 169-185, 188-189.
- ³⁸ Там само. С. 189-194.
- ³⁹ Там само. С. 198-204.
- ⁴⁰ Грушевський М.С. Про українську історіографію. Кілька роздумів // Укр. історик. 1991-1992. № 3/4, 1/4 (110-115). С. 121. /Стаття вперше була опублікована в "Известиях Академии наук СССР". Серия УП. Отд. общественных наук. 1934. № 3. С. 215-223/.
- ⁴¹ Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) К., 1959. С. 73-74.
- ⁴² Дзира Я.І. Українські літописи XVI-XVIII ст. в радянській історіографії // Історичні джерела та їх використання. К., 1968. Вип. 3. С. 177-188.
- ⁴³ Там само. С. 184.
- ⁴⁴ Не змінив свою думку вчений і пізніше. У статті "Михайло Грушевський та українське козацьке літописання XVII-XVIII ст" він назвав Самійла Зорку "видуманий канцелярист Хмельницького". Див.: Укр. історик. 1991-1992. № 3/4, 1/4 (110-115). С. 138.
- ⁴⁵ Дзира Я.І. Українські літописи XVI-XVIII ст. в радянській історіографії. С. 184-188.
- ⁴⁶ Дзира Я.І. Самійло Величко та його літопис // Історіографічні дослідження в Українській РСР. К., 1971. Вип. 4. С. 198-223.
- ⁴⁷ Там само. С. 198-205.
- ⁴⁸ Там само. С. 205-207.
- ⁴⁹ Там само. С. 205, 209.
- ⁵⁰ Там само. С. 209-221.
- ⁵¹ В.Л.Кочубея у статті помилково названо полковником. В дійсності він займав посаду генерального писаря, а з 1700 р. генерального судді.
- ⁵² Ковальський Н.П., Мыцик Ю.А. Украинские летописи // Вопросы истории. 1985. № 10. С. 91-92.
- ⁵³ Там само. С. 92.
- ⁵⁴ Самійло Величко. Літопис / Передмова В.Шевчука. К., 1991. Т. 1. С. 5-21.
- ⁵⁵ Там само. С. 20-21.
- ⁵⁶ Шевчук В. Панегірик Богдану Хмельницькому та Івану Виговському з 1649 року // Україна: Наука і культура. К., 1996. Вип. 29. С. 115.
- ⁵⁷ Прицак О. Доба військових канцеляристів // Київська старовина. 1993. № 4. С. 62-66.
- ⁵⁸ Соболь В. Епоха та її герої в літописі Самійла Величка // Слово і час. 1995. № 4. С. 5-12.
- ⁵⁹ Там само. С. 8.

⁶⁰ Там само. С. 9.

⁶¹ Герасименко Н.О. Історичні події 1648-1657 рр. на Україні у висвітленні С.Величка // Історична спадщина у світлі сучасних досліджень: Величко, Маркович, Маркевич, Костомаров, Яворський. К., 1995. С. 5-59; її ж. "Людина вчена, поет прекрасний" (Данило Братковський у зображенні Самійла Величка) // Історія українського середньовіччя: Козацька доба. Зб. наук. праць: у 2 ч. К., 1995. Ч. 2. С. 92-101.

⁶² Мицик Ю. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ, 1996. С. 207-206.

⁶³ Там само. С. 207-208.

⁶⁴ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. К., 1997. С. 247-255.

⁶⁵ Там само. С. 249.